

АНГЛІКАНСЬКЕ МІСІОНЕРСТВО В КОЛОНІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КОНТЕКСТІ ДУХОВНОСТІ

Стаття присвячена розгляду релігійних інститутів — англіканського місіонерства в колоніальній політиці Великобританії. Розглядаються питання впливу місіонерства на формування англіканської Співдружності, що не є ототожненням Співдружності, але яка спирається на це об'єднання, яке укріплює його, і яка перебуває під безпосереднім впливом Церкви Англії. Робиться історіографічний огляд форм, методів та оцінки діяльності англіканського місіонерства.

Із трьох глобальних світових релігій — християнства, ісламу та буддизму — тільки християнство слід назвати універсальною релігією, маючи на увазі поширеність його на всі континенти і практично на всі країни світу.

Тим часом важливу роль у процесі залучення до лона християнства представників усіх рас і більшості народів відіграли британські церкви, а точніше, — інститут місіонерства, який був сформований різними англійськими конфесіями наприкінці XVIII ст., і який отримав значну самостійність у всіх питаннях релігійного життя протягом XIX ст.

Так, завдяки зусиллям місіонерів, що були зв'язані з державною англіканською церквою Англії, нині у світі нараховується, як зазначає Г. С. Остапенко, більше 70 млн чоловік, які відносять себе до цієї християнської конфесії, у той час як на Британських островах проживає близько 34 млн англікан [1].

Саме англіканське місіонерство, як стверджує Г. С. Остапенко, спираючись на колоніальну міць своєї країни, створило існуючу зараз англіканську співдружність, що не є ототожненням Співдружності, але яка спирається на це об'єднання, яке укріплює його і яке перебуває під безпосереднім впливом Церкви Англії.

Проте, релігійний вплив Великобританії в її колишній імперії, а тепер у Співдружності не вичерпується впливом англіканства. У Кенії активно діє відома своєю космополітичністю та ідеологією пацифізму община квакерів, тісно пов'язана з британським Товариством друзів. Саме тут відбуваються щорічні з'їзди африканських прибічників цієї невеличкої протестантської кон-

фесії, яка налічує на Африканському континенті близько 42 тисяч чоловік [2]. У Республіці Малаві (колишньому англійському протектораті Н'ясаленд) досить міцні позиції займають пресвітаріани, які тяжіють до державної церкви Шотландії.

Не відіграючи самостійної ролі у політичному житті країни, церкви Об'єднаного королівства і передусім Церква Англії, головним чином завдяки своїм місіонерам, внесли суттєву частку в будівництво та функціонування імперій, а пізніше значно пом'якшили деколонізацію.

На сьогодні очевидно, що вивчення британського колоніалізму як історичного феномена не може бути відірвано від дослідження суспільно-політичної ролі британських церков та їхніх теологічних доктрин.

На жаль, у вітчизняній історіографії відсутні роботи на цю тему; в радянській історіографії була тільки одна робота Я. Я. Вейша, яка давала серйозний, але надто стислий огляд історії релігії та церков Великобританії, починаючи з XVII ст. і до середини 70-х років нашого століття [3], проблеми місіонерства, що стосуються діяльності католицької церкви в Західній Африці у період нового часу, відбиті у змістовній монографії В. Г. Овчинникова [4]. У той же самий час, на думку Остапенка Г. С., загальне тлумачення ролі церкви як другої руки колоніалізму було спрощеним.

В англійській історіографії цікавість до багатосторонньої діяльності церкви Англії та інших британських церков у XX ст. досить велика. За останній час вона загострилась у зв'язку із зростаючою увагою до вивчення феномена лю-

дини у ядерний вік, святкуванням тисячоліття прийняття християнства на Русі, наближенням умовної, але знаменної дати — двох тисячоліть ери від Різдва Христового, а також так званою течією морального оновлення, що поширилося у країнах Заходу і на пострадянському просторі.

Найбільш розробленою проблемою закордонної історіографії у галузі, що нас цікавить — про співвідношення колоніальної та релігійної політики Великобританії у новітній час — є тема просвітительної та миротворчої ролі британських церков і їхніх посланців — місіонерів у колоніальному світі [5]. Розглядається теологічна концепція місіонерства, яка базується на принципах Нового Завіту, включаючи його положення про те, що кожне покоління християн несе відповідальність за покоління, яке живе одночасно з ним, нехристиян і що обов'язок кожного християнина турбуватися про те, щоб християнське вчення було донесене до кожного нехристиянина.

Підкреслюється така спрямованість англійських місіонерських експедицій, як прагнення до широкої просвітительської діяльності серед мас на відміну, скажімо, від португальців-католиків, які ставили своїм завданням духовну асиміляцію лише частини туземного суспільства їхніх колоній. Як один з доказів цього закордонні історики-релігієзнавці наводять факти про те, що на початку ХХ ст. в англійських африканських колоніях грамотність серед туземних християн-протестантів була більш поширена, ніж серед туземних християн-католиків португальських колоній у тій же Африці.

В той самий час, як можна судити з британської літератури, наслідки залучення туземного населення, що проживало в англійських колоніях, до європейської культури і європейського образу мислення були суперечливими. З одного боку, це пробуджувало національну самовідомість, а з другого — сприяло більшій прив'язаності християн-туземців до метрополії та імперських ідеалів, оскільки місіонери завжди виступали як носії звичних їм форм суспільної свідомості, посередники між Сходом і Заходом. Так, наприклад, в Індії у перші десятиріччя ХХ ст. частина індійської інтелігенції, яка пройшла місіонерські школи та навчальні заклади, протидіяла боротьбі Ганді та Індійського національного конгресу за надання Індії незалежності [6].

Матеріал, який міститься в дослідженнях з історії місіонерства, дозволяє глибше розглядати питання про формування світогляду лідерів африканського національно-визвольного руху. Більшість із них прийняли християнство і починали освіту в місіонерських школах, залишаючись протягом усієї політичної активності “дітьми західного і східного світів”.

У цілому в генезисі світогляду туземної інтелігенції незмінно брали участь християнський, європейський та національний компоненти. До того ж християнський компонент через віру в “Білого Христа”, що була принесена із Заходу, і цінності всього християнського учення, сприяв прийняттю й укріпленню європейського компонента.

В британській літературі розроблене питання про місіонерів як носіїв науково-технічного прогресу й одночасно гуманістичних норм поведінки, історично пов'язаних з християнським віровченням. Відомо, наприклад, що політична діяльність квакерів у першій чверті ХІХ ст. сприяла забороні работоргівлі у Британській імперії. У ХХ ст. ці традиції були продовжені послідовниками квакерів з усіх британських протестантських конфесій, від яких, зокрема, виходила протидія поширенню в Центральній Африці примусової праці, що межувала за формами з рабством [7].

Цікава проблема місіонерських товариств, історії яких присвячено багатотомні видання. Ці товариства, а їх на початок ХХ ст. на Британських островах існувало безліч, служили ядром інституту місіонерства та базою всієї місіонерської діяльності. Велику активність виявляли Церковне місіонерське товариство, засноване ще у 1799 р., Церковне місіонерське товариство для Африки, Лондонське місіонерське товариство, Британське і закордонне біблейське товариство, Методистське місіонерське товариство Джона Уеслі, Бабтистське місіонерське товариство. В соціальному сенсі їх склад був вельми строкатим. Їхнє головне завдання полягало у вивченні країн — майбутніх об'єктів їх діяльності, отриманні інформації від місіонерів та забезпеченні коштів і кадрів для місіонерських експедицій. Кошти, як свідчать британські історики, надходили від державної Церкви Англії, інших британських церков, від спеціальних благодійних компаній, які проводилися за допомогою дітей, студентів, членів королівської сім'ї [8].

Англійські автори розповідають про систему підготовки місіонерів, яка відбувалася у спеціальних школах та інститутах (наприклад, в Іслінгтоні, в навчальних закладах Східного Лондона та інших місцях).

Ці школи і коледжі давали обмежену богословську освіту, яка не дозволяла випускникам подібних закладів посідати церковні пости в самій Англії. Але одночасно майбутні місіонери набували знання з медицини, педагогіки, географії, геології, землеробства, навички по оволодінню місцевими мовами, вивчали туземні звичаї.

Після Другої світової війни в період деколонізації, отриманню спеціальних знань місіонера-

ми стали надавати ще більшого значення. Так, у 1976 р. найбільше і найвпливовіше англіканське Церковне місіонерське товариство мало в країнах “третього світу”, головним чином у Співдружності, 334 місіонери. З них — 107 чоловік становили медичні працівники різних професій і категорій, 90 — вчителі та викладачі середніх навчальних закладів, 43 — духовенство. Працювали також фахівці в галузі землеробства, Соціальних служб, управління [9]. Природно, що усіх їх об'єднувало служіння релігійним ідеалам і водночас своїй країні.

Постійні кадри для місіонерської роботи в колоніальному світі надавали британські монастирі, які належали виключно Церкві Англії. А також університети.

У британській історіографії висвітлено питання про британських місіонерів як ініціаторів екуменічного руху. Багато уваги приділяється Единбурзькій конференції 1910 р., яка стала етапним моментом у піднесенні місіонерського руху та народженні екуменізму [10].

На цій конференції було зроблено спробу подолати сектантські протиріччя між британськими протестантськими церквами і їхнє гостре суперництво з місіями католицьких орденів.

Матеріали британських досліджень приводять до висновку про те, що саме труднощі колоніальної експансії спонукали британське місіонерство виступити ініціатором союзу англійських конфесій на національному ґрунті та ширшого співробітництва християнських церков на європейській основі, ведучи боротьбу за переділ колоніального світу. Європа, попри все, об'єднувалася під стягом християнства у своєму намаганні підкорити народи інших континентів.

Британські дослідження дають матеріал для глибокого аналізу діяльності місіонерського інституту в цілому, але не вичерпують усіх проблем і підходів. Так, наприклад, недостатньо висвітлена тема про зв'язки місіонерської діяльності та колоніальної політики, які головним чином розглядаються як дві лінії, що перехрещуються. Визнається лише факт захищеності роботи місії після утвердження влади Англії на тих чи інших територіях. Втручання духовенства в колоніальну політику на місцевому рівні часто пояснюється виключно релігійними факторами. Прихованими залишаються джерела фінансування місіонерських експедицій і, передусім, зв'язок з колоніальним бізнесом.

Не ставиться питання про політичне та економічне співробітництво британського місіонерства з урядом Англії і колоніальними фірмами при зародженні екуменічного руху та його дальшого розвитку.

Для вивчення цієї проблематики потрібна буде не тільки література, яка представлена в наших бібліотеках досить обмежено, а й документи місіонерських товариств. Але це стає для наших науковців актуальним на сьогодні у зв'язку з поширенням цього руху в Україні.

Мало уваги приділяється британськими авторами соціальній направленості у місіонерській діяльності у кожному колоніальному регіоні та еволюції цієї направленості. На прикладі Африки це означає роботу місії по наверненню у християнство африканської племенної знаті на початку ХХ ст., а в 30—40 роки — перенесення уваги місіонерів на нову туземну еліту.

По суті залишається відкритим питання про взаємне збагачення колоніальної і місіонерської концепції, використанні Міністерством колоній знань, накопичених місіонерськими експедиціями.

На підставі описів мандрівок місіонерів та їхніх щоденників треба розглянути одну з проблем формування імперського менталітету в Англії. Ми маємо на увазі вплив узятих з місіонерської літератури образів “дітей Христа” — туземців і їхнього вчителя-проповідника на уявлення британців про роль їхньої країни в колоніях.

З цієї ж метою цікаво було б із позицій нинішніх знань, використовуючи і дослідження азійських та африканських авторів, порівняти реальні події в колоніях, які відбувалися у певний історичний відрізок часу, з інформацією про них, яка надходила від місіонерів.

На сьогодні лише намічені питання про вплив атеїстичного фактора на діяльність місіонерів у найбільш розвинених частинах Британської імперії, що особливо проявився після жовтневих подій у Росії 1917 р. та про вплив Першої і Другої світових війн — “війн білої людини” на довіру туземного населення колоній до догм християнської релігії та їхніх носіїв.

У попередній відповіді на традиційне запитання, хто був першим — купець чи місіонер, треба стверджувати, що вони йшли різними шляхами і за сприятливих обставин успіхів міг домогатися і той, і інший. У чомусь мета цих різних посланців Заходу збігалася, а в їхній діяльності було більше союзів, ніж конфліктів. Залежність місіонера у колоніальному світі від економічної і політичної позиції у європейських держав була вельми значною. Не випадково розквіт британського місіонерства на більшій частині імперії збігається з піком колоніальної міці Великобританії.

Другим важливим напрямком, розробленим у британській історіографії, є аналіз внутрішньополітичної позиції Церкви Англії та інших британських конфесій щодо колоніальної політики свого уряду. Ця позиція відбита в офіційних до-

кументах церкви, а виступи її представників у парламенті (особливо англійських єпископів у палаті лордів), а також у проповідях приходських пасторів, звернених до широких верств британського населення. Ми маємо можливість торкнутися лише деяких з цих моментів.

Незважаючи на значну інтегрованість Церкви Англії у державну систему, вище англійське духовенство мало все ж таки свою платформу з колоніальних питань, яка протягом ХХ століття змінювалася.

На початку століття Церкви Англії та більшості інших конфесій відповідала концепція про безкорисну цивілізаторську місію Великобританії чи “тягар білої людини”, узяті на озброєння двома правлячими партіями — консервативною і ліберальною. Прихожанам англійських церков, як свідчать, зокрема, проповіді церкви Королівського коледжу у Кембріджі, ця позиція подавалася так: бог вибрав Англію подвижником, покликаним визволити колоніальні народи від рабства, війн, стихійних бідунів і голодомору [11].

Після Першої світової війни колоніальна платформа Церкви Англії помітно трансформувалася. У загальних рисах це можна прослідкувати за матеріалами Ламбетських конференцій, на які архієпископ Кентерберійський періодично (один раз у десятиріччя) збирав представників церков англійського співтовариства. Так, на конференції 1920 р. було висунуто доктрину християнського братства. Вона повинна була відновити довіру до “білої людини” після Першої світової війни, яка втягнула у свою орбіту народи інших рас, і водночас попередити масове насилля, тобто війни, революції та антиколоніальні рухи [12]. На цій же конференції уперше було порушено питання про расові відносини. Цю проблему також пропонувалося вирішувати у дусі християнського братства, хоча неоднозначність підходу до можливостей розвитку “небілих” рас серед англійського духовенства проявилася на самій конференції і зберігається й до сьогодні.

У рамках концепції християнського братства заохочувалося пристосування створених місіонерами колоніальних церков до місцевої культури і звичаїв, підготовка місцевого духовенства, що у низці британських праць визначається як релігійна деколонізація, яка випередила політичну.

Англійські дослідники відзначають, що у повоєнні роки одночасно із загостренням інтересу британських церков до соціальних проблем у Великобританії зростає їхня увага до нового напрямку урядової колоніальної стратегії — так званої “політики колоніального розвитку”. В ній ставилося завдання спеціальної реконструкції

колоніальних товариств шляхом проведення ряду реформ і виділення коштів на соціальні служби та освіту [13].

У руслі цієї політики Церква Англії та інші британські церкви засновують і підтримують спеціальні фонди з метою поліпшення соціальних умов і розширення системи освіти на колоніальних територіях. Своєрідне просвітительство, характерне для діяльності місіонерів, стає таким чином і елементом офіційної церковної політики.

У зв’язку з цим у вітчизняній історіографії може бути поставлено питання про використання ідей місіонерства, а також їхніх установ та організацій, які існують у колоніях, для практичного проведення політики колоніального розвитку.

Після Другої світової війни, як, на наш погляд — цілком обґрунтовано, зауважує більшість британських дослідників, помітне прагнення Церкви Англії до більшої самостійності, визволення з-під контролю уряду. Як наслідок цього, відбувається значне оновлення її теологічної доктрини.

У повоєнній соціальній доктрині не тільки англійства, а й християнства в цілому, піддаються критиці минулі упущення церкви, що вказується формулою “*mea culpa*” (моя провина). Єпископ Шеффілдський Хантер один з перших заявив, що за свою історію церква не зберегла вірність християнському вченню у тій її частині, яка стосується питань соціального і політичного життя суспільства.

Чотири повоєнні архієпископи Кентерберійські — Дж. Фішер, доктор Рамзей, доктор Д. Коген та Р. Рансі визнали цінність людського життя на землі і необхідність враховувати намагання віруючих вирішити проблеми, що перед ними стоять вже в цьому, а не у потойбічному світі [14]. Проте це визнання теоретично було поширено і на “третій світ”, стосовно якого Церква Англії намагалася доказати, що вона не є церквою тільки “білої людини” і бере під свій захист не тільки багатих.

У листопаді 1982 р. у промові на семінарі, що проходив у Лондоні під девізом “Наша відповідальність перед самими бідними у “третьому світі””, Р. Рансі визначив завдання Церкви Англії “як участь у вирішенні внутрішньополітичних і світових проблем”. Далі він підкреслив, що принципи християнства — підтримувати слабкого, бідного і приниженого — повинні бути звернені до “третього світу” [15].

Окрім екуменічної за своїм характером доктрини християнського братства, що залишалася на озброєнні церкви і у повоєнний період, розпад колоніальної системи поряд з іншими міжнародними факторами сприяв появі інших

доктрин. Так, основними гаслами Ламбетської конференції 1958 р. були: “Примирення”, “Християнський союз”, “Братерство”, які передбачали співробітництво усіх християнських церков та замирення віруючих різних релігій, що було важливо для єдності населення у країнах Співдружності, яка складалася і мала широкий спектр релігійних переконань.

У відриві од політики неоколоніалізму аналізується у британській історіографії і концепція “партнери по місії”, що була розроблена англійським духовенством у 1968—1973 рр., і яка утверджувала “взаємну відповідальність” та “взаємозалежність” між усіма церквами англійського товариства [16]. Головним же чином ця концепція була розрахована на консолідацію англійського союзу, оскільки закріплювала самостійність молодих місцевих церков та офіцій-

но урівнювала їх з давнішими церквами “білої” Співдружності.

Спираючись на британську літературу, присвячену історії плюралістичної церкви Великобританії, доходимо висновку, що релігійна політика Церкви Англії та інших британських церков у відношенні до колоніального світу була гнучкішою порівняно з колоніальною політикою британського уряду. Місіям, а потім туземним церквам, котрі діяли під егідою місіонерів, вдалося ще у міжвоєнний період значною мірою інтегруватися в духовне життя колоніальних, особливо африканських, країн і виступити, переважно непрямим шляхом, своєрідним посередником між імперіалістичним Заходом та колоніальним Сходом під час кризи, а потім розпаду Британської імперії.

1. *Baker J.* The Church of England. Oxford, 1978. P. 51, 52.
2. *Hubbard G.* Quaker by conincement. L., 1985. P. 176, 240.
3. *Вейш Я. Я.* Религия и Церковь Англии. М., 1976.
4. *Овчинников В. Г.* Католическая церковь в Западной Африке. М., 1982.
5. *Neill S. A.* History of Christian Missions. L. 1982; *Latourette K. S.* A History of the Expansion of Christianity. L. 1937—1945. Vol. 1—7.
6. *Neill S.* Op. cit. P. 313.
7. *Hubbard G.* Op.cit. P. 170, 235—240.
8. *Stock E.* The History of the Church Missionary Society. L. 1799—1916. Vol.1— 4.; *Jornal of Imperial and Commonwealth History.* 1978. Jan.
9. *Baker J.* Op. Cit. P. 51—52.
10. *Moorman I. R. H.* A History of the Church of England. L. 1973.P. 404.
11. *Stark W.* The Sociology of Religion: A Study of Christendom. N. Y. 1966. Vol. 1. P. 124—129.
12. *Moorman J.* Op. cit. P. 429.
13. Див.: *Остапенко Г. С.* Эволюция колониальной политики консервативной партии Великобритании в период распада империи // Европа, США и колониальный мир. М., 1988, с. 193—224.
14. *Welsby P. A.* A History of the Church of England, 1945—1983. Oxford, 1984.
15. *Runcie R.* Windows out God. L. 1983. P. 122.
16. *Partners in Mission: Anglican Consultative Council. Second Meeting, 1973 L. 1973. P. 55.*

Kuchmenko E. M.

ANGLICAN MISSION IN THE COLONIAL POLITICS OF BRITISH EMPIRE IN THE CONTEXT OF SPIRITUALITY

This article is devoted to the consideration of religious institutions — anglican mission in the colonial politics of Great Britain. The questions of influence of mission on the formation of anglican Community that isn't identification of Community, but which leans on it and being under the immediate influence of Church of England are discussed. The historiographical review of forms, methods and estimation of activity of anglican mission is made.